

УПРАВЛІННЯ ОСВІТИ І НАУКИ
ЧЕРКАСЬКОЇ ОБЛАСНОЇ ДЕРЖАВНОЇ АДМІНІСТРАЦІЇ
КОМУНАЛЬНИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
«ЧЕРКАСЬКИЙ ОБЛАСНИЙ ІНСТИТУТ ПІСЛЯДИПЛОМНОЇ ОСВІТИ
ПЕДАГОГІЧНИХ ПРАЦІВНИКІВ ЧЕРКАСЬКОЇ ОБЛАСНОЇ РАДИ»

РОЛЬ КЛАСНОГО КЕРІВНИКА У ФОРМУВАННІ БЕЗПЕЧНОГО ОСВІТНЬОГО СЕРЕДОВИЩА

МЕТОДИЧНИЙ ПОСІБНИК

Черкаси
2022

УДК 37.011.3

Б 90

Рекомендовано до друку вченою радою КНЗ «ЧОПОПП ЧОР»

Протокол № 4 від 21 грудня 2022 року

АВТОР

Бугайчук Н.В., методист лабораторії виховної роботи комунального навчального закладу «Черкаський обласний інститут післядипломної освіти педагогічних працівників Черкаської обласної ради»

РЕЦЕНЗЕНТИ:

Крутенко О.В., доцент кафедри педагогіки, психології та освітнього менеджменту комунального навчального закладу «Черкаський обласний інститут післядипломної освіти педагогічних працівників Черкаської обласної ради», кандидат педагогічних наук

Бахасва Н. заступник директора в виховної роботи Черкаської спеціалізованої школи І-ІІІ ступенів № 18 імені В. Чорновола Черкаської міської ради

Б90 Бугайчук Н. Роль класного керівника у формуванні безпечного освітнього середовища. Методичний посібник. Черкаси: КНЗ «ЧОПОПП ЧОР», 2022. 28 с.

Видання має на меті надати допомогу та поради як створити безпечне освітнє середовище в класі. Висвітлюються питання прав, обов'язків класного керівника, його впливу на створення довірчо-партнерської взаємодії в класі, залучення батьків до створення комфортного освітнього середовища у класі.

У книзі також пропонуються методичні поради щодо учнівського самоврядування, творчі ідеї, ініціативи, краці практики тощо.

Для класних керівників, методистів і творчих учителів.

© КНЗ «ЧОПОПП ЧОР»

ЗМІСТ

I	ВСТУП	4
II	ОЗНАКИ БЕЗПЕЧНОГО ОСВІТНЬОГО СЕРЕДОВИЩА	5
1	Три аспекти поняття «безпека освітнього середовища»	6
2	Чотири ознаки безпечного освітнього середовища	7
3	П'ять принципів безпечного освітнього середовища	8
III	АЛГОРИТМ СТВОРЕННЯ БЕЗПЕЧНОГО СЕРЕДОВИЩА КЛАСУ	9
1	Схема дій	9
2	Підготовчий етап	10
3	Вимоги до створення Кодексу безпечного освітнього середовища класу	11
4	Виклики при формуванні статей Кодексу безпечного освітнього середовища	12
5	Роль батьківської громади класу	13
6	Принципи запобігання та реагування на насильство	16
IV	ФОРМУВАННЯ ДІЄВОЇ КОМАНДИ ОДНОДУМЦІВ	18
1	Взаємодія учасників освітнього процесу	19
V	ДОСВІД ПАРТНЕРСЬКОЇ ВЗАЄМОДІЇ УЧАСНИКІВ ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ В ЄВРОПЕЙСЬКИХ КРАЇН	22
VI	СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ І РЕКОМЕНДОВАНИХ ДЖЕРЕЛ	26

1. ВСТУП

Суспільство очікує від школи не лише статусу освітнього ресурсу, а й простору розвитку та співпраці як усередині, так і з зовнішнім світом. Сучасне освітнє середовище має створювати неповторне індивідуалізоване та персоналізоване враження, де у кожного є можливість відшукати себе.

Освітнє середовище – це характеристика життя всередині освітнього закладу та система впливів і умов формування особистості, система можливостей для розвитку особистості у соціальному та просторово – предметному оточенні. Створення такого освітнього середовища та умов для гармонійного розвитку особистості школяра – одне з найважливіших завдань діяльності педагогічних працівників закладу освіти. Завдання освітян – робити все, аби сучасні діти могли навчатися без страху і насильства, отримувати ціннісні життєві навички, які відповідають світу що змінюється.

За сучасних швидкозмінних умов освітнє середовище школи не існує ізольовано від зовнішніх та внутрішніх впливів, що можуть спричиняти як позитивний результат, так і нести деструктивні загрози, небезпеки й ризики. Для протидії таким чинникам необхідно, щоб освітнє середовище навчального закладу було захищеним, безпечним. Важливо, щоб усі зацікавлені сторони повністю розуміли різні «будівельні блоки» та те, як вони взаємопов'язані. Створення безпечного освітнього середовища може бути гарантовано лише в тому випадку, якщо всі зацікавлені сторони, залучені до процесу, повністю розуміють його, можуть усвідомлювати свої відповідні ролі та використовувати свій власний потенціал, щоб зробити внесок у цей процес.

Це також має вирішальне значення для мобілізації відповідного керівництва та ресурсів для, не лише позитивного впливу, але й досягнення значних успіхів у захисті прав дитини та сприяння її добробуту. Зробити безпечне освітнє середовище доступним для всіх також буде важливою передумовою для створення можливостей для дітей висловлювати свої погляди та продовжувати вдосконалювати процес впровадження «від слів до дії».

ОЗНАКИ БЕЗПЕЧНОГО ОСВІТНЬОГО СЕРЕДОВИЩА

Безпечне освітнє середовище — юридичний термін, визначений у статті 1 Закону України «Про повну загальну середню освіту».

Згідно з цим визначенням, безпечне освітнє середовище це сукупність умов у закладі освіти, що: унеможлиблюють заподіяння учасникам освітнього процесу фізичної, майнової та/або моральної шкоди, зокрема внаслідок недотримання вимог норм і правил:

- ✓ санітарних,
- ✓ протипожежних та/або
- ✓ будівельних,

внаслідок недотримання законодавства щодо:

- ✓ кібербезпеки,
- ✓ захисту персональних даних,
- ✓ безпеки харчових продуктів та/або надання неякісних послуг з харчування;

шляхом:

- ✓ фізичного та/або психологічного насильства,
- ✓ експлуатації,
- ✓ дискримінації за будь-якою ознакою,
- ✓ приниження честі, гідності, ділової репутації (булінг (цькування), поширення неправдивих відомостей тощо),
- ✓ пропаганди та/або агітації, у тому числі з використанням кіберпростору;

а також унеможлиблюють вживання на території закладу освіти:

- ✓ алкогольних напоїв,
- ✓ тютюнових виробів,
- ✓ наркотичних засобів,
- ✓ психотропних речовин.

Три аспекти поняття «безпека освітнього середовища»:

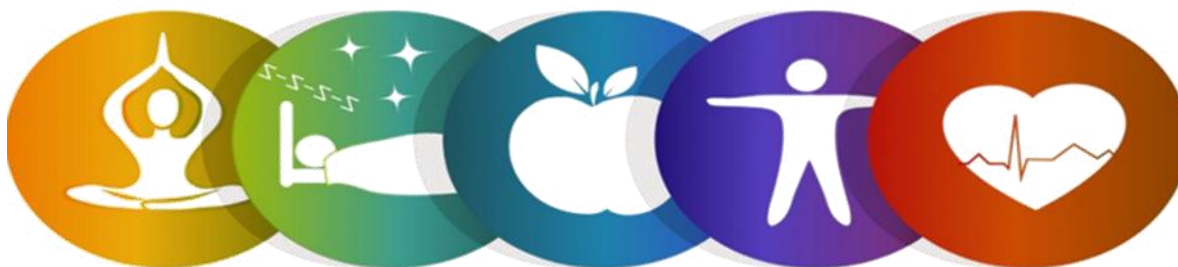
➤ **Психологічний.** Дослідники, які вивчають психологічно безпечне освітнє середовище та коло проблем, пов'язаних з ним, вважають, що психотравмівні ситуації прямо чи опосередковано впливають на фізичне та психічне здоров'я особистості. Зокрема, до психотравмівних ситуацій в освітньому процесі належать:

- ✓ конфлікти у ланках «вчитель–учень», «учень–учень», «учень–батьки»,
- ✓ проблема адаптації в освітньому середовищі,
- ✓ атмосфера конкуренції між однолітками,
- ✓ надмірна вимогливість педагогів.

➤ **Екологічний.** Український педагог Світлана Совгіра зазначає, що екологічно безпечне освітнє середовище — це система психолого-педагогічних умов, впливів і можливостей, які забезпечують захищеність особистості від негативного впливу екологічних чинників, що визначають оптимальність взаємодії зі світом природи

➤ **Інформаційний.** На думку українського педагога Нелі Кириленко, застосування інформаційно-комунікаційних технологій в освіті здійснює масовий глобальний вплив на особистість. Серед негативного впливу інформації на сучасне освітнє середовище дослідниця виокремлює:

- ✓ відсутність належних механізмів контролю якості інформації, доступної через сучасні телекомунікаційні технології, що породжує проникнення в освітній простір великого обсягу недостовірної інформації
- ✓ неконтрольоване проникнення інформації сумнівного, агресивного змісту, яка може сприяти виникненню насильства, булінгу, кібербулінгу тощо.

Чотири ознаки безпечного освітнього середовища

- ✓ довіра
- ✓ доброзичливість
- ✓ схвалення
- ✓ толерантність

Безпечне освітнє середовище забезпечує:

- ✓ наявність безпечних умов навчання та праці,
- ✓ комфортну міжособистісну взаємодію, сприяючи емоційному благополуччю учнів, педагогів та батьків,
- ✓ відсутність будь-яких проявів насильства та наявність достатніх ресурсів для їх запобігання,
- ✓ дотримання прав і норм фізичної, психологічної, інформаційної та соціальної безпеки кожного учасника освітнього процесу,
- ✓ якість міжособистісних взаємин, які визначають: позитивні чинники: довіра, доброзичливість, схвалення, толерантність та негативні чинники: агресивність, конфліктність, ворожість, маніпулятивність.
- ✓ захищеність в освітньому середовищі а саме: відсутності насильства у всіх його видах, формах для всіх учасників освітнього простору.

Комфортність в освітньому середовищі це оцінка емоцій, почуттів та переживань, що домінують у процесі взаємодії дорослих і дітей в освітньому середовищі закладу. Нерозвиненість системи психологічної допомоги в освітній установі може призвести до неефективного психологічного супроводу дитини, а у педагогів - емоційного вигорання, і, як наслідок, спричинити професійну деформацію, що і в першому і в другому випадку є серйозною загрозою психічному здоров'ю особистості.

Задоволеність освітнім середовищем це задоволення базових потреб дитини у: допомозі та підтримці, збереженні та підвищенні її самооцінки, пізнанні та діяльності, розвитку здібностей і можливостей. Це особистісно-довірливе спілкування, відсутність якого спричиняє досить негативні наслідки, як-от: емоційний дискомфорт, небажання висловлювати свою точку зору (думку), негативне ставлення до себе, втрата особистої гідності, небажання звертатися по допомогу, ігнорування особистих проблем і труднощів інших дітей та дорослих, неухважність до прохань і пропозицій.

П'ять принципів безпечного освітнього середовища передбачає:

✓ Принцип домінування життя людини як головної цінності визначає модель мінімальної (необхідної) безпеки; максимально усуває ризики, що загрожують життю як дітей, так і дорослих.

✓ Принцип регіональної специфіки передбачає облік небезпек і можливих надзвичайних ситуацій того чи того регіону (міста, області, району) під час організації системи безпеки освітнього середовища школи.

✓ Принцип комплексності оцінки небезпек (ризиків) задає методику оцінки різних педагогічних (освітніх) ризиків (зовнішніх і внутрішніх) на основі комплексного, системно-синергетичного підходів.

✓ Принцип міні-макса визначає досягнення максимального ефекту безпеки при наявності мінімуму ресурсного забезпечення.

✓ Принцип максимальної ефективності втілює управління системою заходів і створення педагогічних умов, спрямованих на забезпечення максимальної безпеки освітнього середовища й школи як соціального інституту в цілому.

Щоб унеможливити насильство та створити безпечне освітнє середовище в окремо взятому класі, необхідно щоб кожен учасник освітнього мав уявлення не тільки про те, що вважають насильством, але як мінімізувати ризики та небезпеки і створити умови для внутрішньої безпеки та безпеки референтного докілья. Це можливо лише завдяки спільній цілеспрямованій діяльності класного керівника, учнів і батьків.

Робота над створенням освітнього середовища не припиняється з досягненням певного результату - це безперервний процес, реагування на нові виклики життя, пошуку нових можливостей, ресурсів, генерування ідей та правил.

АЛГОРИТМ СТВОРЕННЯ БЕЗПЕЧНОГО СЕРЕДОВИЩА КЛАСУ

Схема дій:

I. Вивчаємо

- ✓ Що таке освітнє середовище?
- ✓ Що таке безпечне освітнє середовище?
- ✓ Що впливає на безпечне освітнє середовище?
- ✓ Які є принципи безпечного освітнього середовища?

II. Аналізуємо

- ✓ Що таке Кодекс безпечного освітнього середовища?
- ✓ Що собою являє Кодекс безпечного освітнього середовища?
- ✓ Основні завдання, які покликаний виконувати Кодекс безпечного освітнього середовища у вашому класі

III. Розробляємо

- ✓ Крок 1. Створення робочої групи
- ✓ Крок 2. Проведення аудиту
- ✓ Крок 3. Створення Кодексу
- ✓ Крок 4. Визначення особи, відповідальної за реалізацію Кодексу
- ✓ Крок 5. Реалізація Кодексу

IV. Підтримуємо

- ✓ Чому потрібно здійснювати контроль?
- ✓ Як часто слід здійснювати моніторинг?
- ✓ На що варто звернути увагу під час здійснення контролю?
- ✓ З яких джерел можна отримати інформацію про виконання положень Кодексу?

Підготовчий етап

Загалом, Кодекс безпечного освітнього середовища — це внутрішній документ закладу освіти, що:

- ✓ регулює діяльність закладу щодо запобігання порушенням прав особистості на безпеку;
- ✓ визначає способи підтримання та втручання в ситуації, загрозові життю, здоров'ю та благополуччю особистості.

Уже напрацьовано позитивний закордонний досвід створення у закладах освіти подібних внутрішніх документів, де прописано правила закладу задля популяризації безпечного освітнього середовища.

У Кодексі визначають критерії фізичної, психологічної, соціальної, інформаційної безпеки учнів, відповідно до яких і розробляють конкретні дії, визначають заходи, процедури, що допоможуть учасникам освітнього процесу у випадках ризиків та загроз.

Положення Кодексу розробляють усі учасники освітнього процесу — учні, педагоги і батьки — тобто враховуючи потреби і визначаючи обов'язки кожної групи. На основі Кодексу безпечного освітнього середовища закладу освіти доречним буде розробити свій кодекс класу. Якщо в закладі освіти такого Кодексу немає то можна його створити самостійно, опираючись на наступні пункти.

Завдання Кодексу безпечного освітнього середовища класу:

- ✓ виявити чинники, що перешкоджають безпеці учасників освітнього процесу,
- ✓ відпрацювати систему узгоджених поглядів і уявлень учнів, педагогів, психологів, батьків на освітнє середовище,
- ✓ обґрунтувати умови організації безпечного освітнього середовища та вимоги (критерії) до його ефективної організації для кожного учасника освітнього процесу,
- ✓ скласти мінімальну та доступну програму навчання для учнів, педагогів, батьків.

Вимоги до створення Кодексу безпечного освітнього середовища класу:

✓ Гендерно-чутливий підхід: Досягнення гендерної рівності починається з дитинства: хлопчики та дівчатка мають специфічний індивідуальний досвід і потреби, задоволенню яких може перешкоджати збереження шкідливих гендерних стереотипів.

✓ Антидискримінаційний підхід: будь-яка дискримінація недопустима, незалежно від раси, статі, мови, релігії, політичної чи іншої приналежності дитини або її батьків чи законних опікунів. переконань, національного, етнічного чи соціального походження, майнового стану, інвалідності, народження чи іншого стану. Необхідно вжити всіх належних заходів для забезпечення захисту дитини від усіх форм дискримінації або покарання на основі статусу, діяльності, висловлюваних думок або переконань батьків, законних опікунів або членів сім'ї дитини.

✓ Підхід до участі дітей: Внесок дітей у створення безпечного освітнього середовища є унікальним ресурсом для зміцнення прав людини, демократії та соціальної згуртованості не лише в класі і школі а в суспільстві в цілому (участь це про відповідальність). Поступово залучати дітей до аналізу сильних і слабких сторін Кодексу. Сприяти можливостям та надихати учнів на інноваційні підходи до розробки, адміністрування та впровадження політики безпечного середовища, включаючи розробку та надання послуг для дітей, сімей і громад. Підтримувати співпрацю та обміни між існуючими структурами та механізмами участі дітей на класному, шкільному та місцевому рівнях.

✓

Виклики, з якими стикаються при формуванні статей Кодексу безпечного освітнього середовища:

- ✓ Насильство над дітьми приймає багато різних форм, включаючи залякування, мову ненависті, переслідування, фізичну та психологічну недбалість, переживання, тілесні покарання, онлайн-насильство, включаючи кіберзалякування та кіберзлочинність, злочини на ґрунті ненависті, сексуальну експлуатацію та сексуальне насильство, у тому числі через торгівлю дітьми, а також насильство між однолітками та шкідливу сексуальну поведінку дітей щодо інших.
- ✓ Ризик насильства по відношенню до дітей залишається присутнім у будь-якому середовищі, включно з місцями, де діти мають бути найбільш безпечними: у сім'ї та її колі спілкування (у тому числі як прямі чи непрямі жертви домашнього та гендерного насильства), у школах та установах опіки., у притулках і пунктах прийому мігрантів і шукачів притулку, в центрах утримання, під час дозвілля та спортивних заходів, а також у цифровому середовищі.
- ✓ Психологічне насильство не завжди сприймається як насильство. Існує також ризик «нормалізації» насильства залежно від того, хто є злочинцем або де воно відбувається.
- ✓ Визначення універсальних ключових термінів насильства, інструментів оцінки із загальними індикаторами та надання вказівок для узгодженого процесу збору дезагрегованих даних для отримання регулярної, конкретної та надійної інформації.
- ✓ Сексизм у громадському та приватному житті може сприяти зміцненню стереотипів, низької самооцінки та увічненню циклу насильства щодо жінок і дівчат. Це також може вплинути на вибір життя та кар'єри.
- ✓ Підвищення обізнаності про важливість психологічної підтримки дітей у сім'ї, класі, та школі полегшує доступ дітей до таких послуг.
- ✓ Превентивні бесіди, виховні години, інформаційні заходи спрямовані на зміну уявлень про насильство над дітьми, включно з недбалістю, особливо в сім'ї, школі та інституційному контексті.

Роль батьківської громади класу

✓ Правовий захист дітей відповідно батьки (усиновителі) є законними представниками своїх дітей. Вони мають право звертатися до суду, органів державної влади, органів місцевого самоврядування та громадських організацій за захистом прав та інтересів дитини, а також непрацездатних сина або дочки як їх законні представники без спеціальних на те повноважень (ст. 242 Цивільного кодексу України).

✓ Правовий захист дітей відповідно є предметом основної турботи та основним обов'язком батьків є забезпечення інтересів своєї дитини (стаття 11 Закону України "Про охорону дитинства").

✓ Батьки або особи, які їх замінюють, несуть відповідальність за порушення прав і обмеження законних інтересів дитини на охорону здоров'я, фізичний і духовний розвиток, навчання, невиконання та ухилення від виконання батьківських обов'язків відповідно до закону (стаття 12 Закону України "Про охорону дитинства").

Обов'язки батьків щодо виховання та розвитку дитини:

✓ виховувати дитину в дусі поваги до прав та свобод інших людей, любові до своєї сім'ї і родини, свого народу, своєї Батьківщини;

✓ піклуватися про здоров'я дитини, її фізичний, духовний та моральний розвиток;

✓ забезпечити здобуття дитиною повної загальної середньої освіти, готувати її до самостійного життя;

✓ поважати дитину;

✓ забороняються будь-які види експлуатації батьками своєї дитини;

✓ забороняються фізичні покарання дитини батьками, а також застосування ними інших видів покарань, які принижують людську гідність дитини.

✓ ухилення батьків від виконання своїх обов'язків по вихованню дитини є підставою позбавлення батьківських прав.

- ✓ виникнення загрози життю і здоров'ю дитини є підставою для відібрання дитини від батьків без позбавлення їх батьківських прав.

Відповідальність батьків

Адміністративна відповідальність

Перелік правопорушень за які передбачено адміністративну відповідальність:

- ✓ доведення неповнолітнього до стану сп'яніння (стаття 180 КУпАП);
- ✓ невиконання батьками або особами, що їх замінюють, обов'язків щодо виховання дітей (стаття 184 КУпАП);
- ✓ вчинення домашнього насильства, насильства за ознакою статі, невиконання термінового заборонного припису або неповідомлення про місце свого тимчасового перебування (стаття 173 КУпАП).

Кримінальна відповідальність

До переліку дій, які можна розглядати як жорстоке поводження з дітьми та за які передбачено кримінальну відповідальність відносяться :

- ✓ доведення до самогубства (стаття 120 ККУ);
- ✓ умисне тяжке тілесне ушкодження (стаття 121 ККУ);
- ✓ умисне середньої тяжкості тілесне ушкодження (стаття 122 ККУ);
- ✓ умисне легке тілесне ушкодження (стаття 125 ККУ);
- ✓ побої й мордування (стаття 126 ККУ);
- ✓ домашнє насильство (стаття 126 ККУ)
- ✓ катування (стаття 127 ККУ)
- ✓ необережне тяжке або середньої тяжкості тілесне ушкодження (стаття 128 ККУ);
- ✓ погроза вбивством (стаття 129 ККУ);
- ✓ незаконне проведення абортів або стерилізації (стаття 134 ККУ);
- ✓ неналежне виконання обов'язків щодо охорони життя та здоров'я дітей (стаття 137 ККУ);
- ✓ експлуатація дітей (стаття 150 ККУ)
- ✓ використання малолітньої дитини для заняття жебрацтвом (стаття 150-1 ККУ)
- ✓ примушування до шлюбу (стаття 150-2 ККУ)
- ✓ зґвалтування (стаття 152 ККУ);
- ✓ сексуальне насильство (стаття 153 ККУ);
- ✓ примушування до вступу в статевий зв'язок (стаття 154 ККУ);
- ✓ статеві зносини з особою, яка не досягла шістнадцятирічного віку (стаття 155 ККУ);
- ✓ розбещення неповнолітніх (стаття 156 ККУ);
- ✓ злісне невиконання обов'язків по догляду за дитиною або за особою, щодо якої встановлена опіка чи піклування (стаття 166 ККУ);
- ✓ втягнення неповнолітніх у злочинну діяльність (стаття 304 ККУ);
- ✓ схиляння до вживання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів (стаття 315 ККУ);
- ✓ спонукання неповнолітніх до застосування допінгу (стаття 323 ККУ);
- ✓ схиляння неповнолітніх до вживання одурманюючих засобів (стаття 324 ККУ)

✓ невиконання обмежувальних заходів, обмежувальних приписів або непроходження програми для кривдників (стаття 390 ККУ).

Органи які здійснюють захист дітей від насильства

До органів та установ, на які покладаються функції із здійснення заходів у сфері запобігання та протидії домашньому насильству, належать:

- ✓ служби у справах дітей;
- ✓ уповноважені підрозділи органів Національної поліції України;
- ✓ органи управління освітою, навчальні заклади, установи та організації системи освіти;
- ✓ органи охорони здоров'я, установи та заклади охорони здоров'я;
- ✓ центри з надання безоплатної вторинної правової допомоги;
- ✓ суди;
- ✓ прокуратура;
- ✓ уповноважені органи з питань пробації.

Принцип запобігання та реагування на насильство, жорстоке поводження та експлуатацію дітей має бути ключовим у організації освітнього процесу закладу освіти.

Деякі форми домашнього насильства приймаються як соціальна норма, тому ця проблема потребує особливої уваги педагогічних працівників

Булінг в школі - систематичне насильство, що регулярно повторюється, цькування з боку одного школяра або групи школярів щодо окремого школяра, який не може себе захистити.

Булінг може проявлятися у вигляді психологічного тиску (образи, приниження, погрози, ігнорування тощо) та фізичних знущань (удари, поштовхи, принизливий фізичний контакт, побиття та інше). Нерідко фізичний і психологічний тиск об'єднуються.

Причини булінгу

Занижена самооцінка. Навіть якщо дитина виявляє її через нарцисизм, надмірну відкритість, зверхність.

Атмосфера в класі. Бувають колективи, створені самостійно або руками вчителя, в яких є дитина - агресор. Вона свідомо шукає слабшого, використовує його як "грушу для биття", вирівнюючи свій психологічний стан.

Домашня атмосфера. Дуже часто жертвами булінгу стають діти, яких вдома принижують, знецінюють, ображають. Або є родини, де дитину звикли жаліти – нещасна, хвора, росте без батька...

Школа і садок — каталізатор домашніх проблем. Тож, якщо дитина звикла отримати більше уваги до себе, поблажливість батьків, коли вона бідна й нещасна, то вона буде створювати навколо себе таку ж атмосферу і в школі.

Шляхи виявлення булінгу

Завдання педагогів – відслідковувати ситуацію в класі.

Учням треба пояснити, що навіть пасивне спостереження за знущаннями і бійкою надихає кривдника продовжувати свої дії. Свідки події повинні захистити жертву насильства і, якщо треба, покликати на допомогу дорослих.

Потрібно запровадити механізми повідомлення про випадки насильства, щоб учні не боялися цього робити. Ці механізми повинні забезпечувати учням підтримку і конфіденційність, бути тактовними.

Практична порада: Перед початком уроків попросіть кожну дитину на аркуші паперу написати прізвища чотирьох дітей, з якими вона хоче сидіти поруч за партою. А також прізвище того, кого вона вважає своїм найкращим другом. Проаналізуйте результати, кого з дітей «забули», не згадали зовсім то і є «проблема».

Для успішної боротьби з насильством у класі:

Усі члени класної спільноти мають дійти єдиної думки, що насильство, цькування, дискримінація за будь-якою ознакою, сексуальні домагання і нетерпимість у школі є неприйнятними.

Кожен має знати про те, в яких формах може виявлятися насильство й цькування і як від нього страждають люди. Вивчення прав людини і виховання в дусі миру має бути включено до плану класних заходів і програм.

Спільно з учнями мають бути вироблені правила поведінки у класі, а потім загальношкільні правила. Правила мають бути складені в позитивному ключі «як треба», а не як «не треба» поводитися. Правила мають бути зрозумілими, точними і короткими.

Дисциплінарні заходи повинні мати виховний, а не каральний характер. Осуд, зауваження, догана мають бути спрямовані на вчинок учня і його можливі наслідки, а не на особистість порушника правил.

Жоден випадок насильства або цькування і жодну скаргу не можна залишати без уваги. Учні важливо пояснити, що будь-які насильницькі дії, образливі слова є неприпустимими. Реакція має бути негайною (зупинити бійку, припинити знущання) та більш суворою при повторних випадках агресії.

Потік інформації неможливо спинити або навіть контролювати. Ми не можемо захистити від нього і наших дітей. Водночас саме завдяки цьому потоку наше молоде покоління стало найінформованішим з усіх існуючих поколінь. Отож, як ми можемо навчити молодь робити правильний вибір і самостійно ухвалити безпомилкове рішення в тих випадках, коли нас немає поряд, щоб підказати, яка інформація для них корисна, а яка не потрібна? Замість безнадійних спроб ввести цензуру або обмеження, нам необхідно навчити молодь критичному і самостійному мисленню.

ФОРМУВАННЯ ДІЄВОЇ КОМАНДИ ОДНОДУМЦІВ

Ухвалення концепції Нової української школи перенесло поняття “педагогіка партнерства” зі світоглядних обширів у нормативну площину. Розбираємося, що таке педагогіка партнерства і як її досягти у школі.

В урядових документах вказано, що нова школа працюватиме на засадах педагогіки партнерства, в основі якої – спілкування, взаємодія та співпраця між учителем, учнем і батьками. Учні, батьки та вчителі, об’єднані спільними цілями та прагненнями, є добровільними та зацікавленими однодумцями, рівноправними учасниками освітнього процесу, відповідальними за результат.

Основні принципи цього підходу:

- ✓ повага до особистості;
- ✓ доброзичливість і позитивне ставлення;
- ✓ довіра у відносинах;
- ✓ діалог – взаємодія – взаємоповага;
- ✓ розподілене лідерство (проактивність, право вибору та відповідальність за нього, горизонтальність зв’язків);
- ✓ принципи соціального партнерства (рівність сторін, добровільність прийняття зобов’язань, обов’язковість виконання домовленостей).

Взаємодія учасників освітнього процесу: в українській традиції

Настанова на партнерство у школі міцно закорінена в національній педагогічній традиції. За системою Василя Сухомлинського, виховання особистості має здійснюватися через тріаду «школа – сім'я – громадськість».

У своїх працях (зокрема, «Людина неповторна», «Серце віддаю дітям») ще в 1960-х роках класик педагогічної думки писав, що дитина – це активний і самодіяльний індивід, який не «вчиться на дорослого», а живе повноцінним і цікавим життям. Отже, до неї слід ставитися доброзичливо і з розумінням.

Взаємодія учасників освітнього процесу: у чому секрет

Однією з перших теоретичні і прагматичні аспекти співпраці батьків і школи зв'язала професорка соціології університету Джона Хопкінса Джой Епштейн. Ще 1982 року вона ініціювала низку досліджень, які засвідчили залежність якості освіти від ефективності співпраці батьків, вчителів і адміністрації школи. 1996 року дослідниця разом із послідовниками узагальнила рамкові умови, що включають шість основних типів активностей батьків, що поєднують відносинами партнерства сім'ю, школу та громаду:

✓ батьківство: сім'ї мають забезпечувати здоров'я та безпеку дітей, створювати вдома середовище, що заохочує до навчання; школи ж повинні забезпечувати сім'ї навчанням та інформацію, щоб допомогти зрозуміти своїх дітей та сприяти їхньому розвитку.

✓ спілкування: школи мають бути підзвітними родинам і надавати їм інформацію про прогрес у школі та успішність учнів; засоби спілкування мають відповідати культурним особливостям батьків, і процес повинен бути двонаправленим;

✓ волонтерство: батьки можуть зробити значний внесок у середовище та функції школи; школи можуть отримати максимальну віддачу від цього

процесу через створення гнучких графіків, що відповідатимуть таланту і інтересам батьків потребам студентів, вчителів і адміністраторів;

✓ навчання вдома: батьки можуть допомагати своїм дітям у діяльності, пов'язаній зі школою, за методичної підтримки вчителів; ухвалення рішень: школи можуть дати батькам значущі ролі в ухваленні рішень у школі та допомогти їм максимально використовувати їх; ця можливість повинна бути відкритою для всіх верств громади, а не тільки для людей, які мають найбільше часу та енергії, щоб витратити на шкільні справи;

✓ співпраця з громадою: школи повинні координувати роботу та ресурси громади, бізнесу, коледжів або університетів, а також інших груп для покращення шкільних програм, сімейних практик і навчання та розвитку студентів; школи можуть допомогти сім'ям отримувати доступ до допоміжних послуг, що надаються іншими установами, такими як охорона здоров'я, культурні заходи, послуги репетиторів та програми післядипломного догляду за дітьми.

Як розвивати взаємодію учасників освітнього процесу в окремому класі ?

Педагогу буває складно побачити в учневі рівноправного учасника діалогу і навчального процесу та визнати, що з ним необхідно будувати партнерські стосунки. У більшості випадків це результат історичної інерції, а не методологічних настанов чи юридичних норм. Законодавство в освіті не надає жодному з учасників освітнього процесу виключного права розпоряджатися іншим і кожного наділяє певними повноваженнями і автономією.

Законодавчо вищість і апріорна правота педагога жодним чином не підтверджена і не закріплена.

Навіть більше, частиною українського законодавства є такі міжнародні акти: Всесвітня Декларація прав людини та Декларація прав дитини. Фахівці Ради Європи роз'яснюють: в основі концепції прав людини лежать дві основні цінності. Перша – людська гідність, друга – рівність.

Права людини – невід'ємні. Це означає, що ви не можете їх втратити, оскільки вони мають відношення до самого факту людського існування. За певних обставин дію деяких з них, хоча і не всіх, може бути призупинено або обмежено. Але йдеться про злочини, надзвичайні ситуації тощо.

Кожен учасник освітнього процесу, зокрема учень, наділений невід'ємними правами, кожен є особистістю і заслуговує на повагу до її гідності.

Права людини неподільні, взаємозалежні і взаємопов'язані. Це означає, що різні права людини за суттю пов'язані між собою і не можуть розглядатися окремо. Здійснення одного права залежить від здійснення багатьох інших прав, і немає жодного права, яке було б важливіше за інші.

Крім того, права людини універсальні.

Кожен учасник освітнього процесу, зокрема учень, наділений невід'ємними правами, кожен є особистістю і заслуговує на повагу до її гідності. А от можливість ними скористатися залежить від рівня зрілості, знання, навичок, досвіду, рівня мислення.

Отже, у випадку, коли вчитель – носій істини, учень – її слухняний приймач, йдеться не про законодавство, а про неписані правила гри, мовчазну згоду, яка

може психологічно травмувати не лише дитину, але й професійно зруйнувати педагога.

Для того, щоби освіта і навчання всім приносили задоволення, варто змінити правила гри і прийняти підхід партнерства замість традиційно авторитарного.

Кому і для чого потрібна взаємодія учасників освітнього процесу?

По-перше, сприяє створенню атмосфери, в якій найкраще розкривається потенціал кожного учня, формується його ініціативність і креативність. А це – один із ключових активів сучасного світу.

По-друге, партнерство задовольняє потребу в значимості і приналежності та зменшує рівень стресу, що, зрештою, допомагає інтелекту працювати ефективніше.

По-третє, такий формат стосунків найкраще готує молодих людей до професійної діяльності і ролі активного громадянина у відкритому світі.

Для того, щоби найкраще підготувати себе до моделі партнерства у школі, варто:

✓ Прийняти факт, що зміни мислення відбуваються повільно – воно подібне на айсберг, занурений у глибини історії. Отже слід набратися терпіння, намагаючись побудувати партнерські стосунки з іншими батьками, з адміністрацією школи, зрештою – шукаючи спільну мову із власною дитиною.

✓ Поставити собі запитання, який спосіб мислення найбільш адаптивний для цих умов; знайти носіїв такого мислення зростання. Приміряти на себе ці моделі.

✓ Розвивати уяву і креативність.

✓ Освоювати навички перемовин і вчитися не лише аргументувати власну позицію, але й слухати інших.

✓ Підтримувати власний ресурсний стан і почуття гумору

✓ Укладати Кодекс безпечного освітнього середовища, Меморандум про співпрацю між батьками, вчителями, адміністрацією і учнями, тощо.

Кодекс безпечного освітнього середовища класу це те що під силу організувати класному керівнику, незалежно від того чи є такий кодекс в закладі освіти.

Хвилинка рефлексії: Перед тим, як зробити дитині зауваження, дати завдання, чи виставити оцінку, уявіть що за один момент минуло 10, 15, 20 років. Хто тепер перед вами? Людина, яка тепер дивиться на вас, може поглянути з висоти як свого зросту, так і досвіду.

ДОСВІД ПАРТНЕРСЬКОЇ ВЗАЄМОДІЇ УЧАСНИКІВ ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ В ЄВРОПЕЙСЬКИХ КРАЇН

Українська модель, закладена у НУШ, у цьому контексті структурно близька до шведської, проте має більшу сфокусованість на особистості дитини і в цьому контексті має шанси стати унікальною. Однак для того, щоби це відбулося, слід краще зрозуміти, що і як її підживлює, так само як і те, що протистоїть.

Кожна країна по-своєму уявляє ідеальну школу та її складові. Однак, усі сходяться на тому, що здорове й безпечне освітнє середовище школи є основою якісної освіти.

Швеція. Дослідники Національної агенції вдосконалення шкіл (Agency for School Improvement) узагальнили досвід шведських шкіл і запропонували систему координат, в якій розкриваються різні аспекти партнерства в освіті. Її утворено осями «індивідуальне – колективне» та «формальні і неформальні (методики та інструменти)».

В арсеналі формальних практик – індивідуальний план для кожного учня і бесіди, спрямовані на розвиток, зустрічі з батьками, їхню участь у наглядових радах та інформування за допомогою різноманітних цифрових інструментів. Неформальні підходи передбачають діалог, «клімат, що запрошує», довірливі стосунки (на індивідуальному рівні) та навчальні цикли з батьками, виконання батьками ролі саппортера (відданого вболівальника) в навчанні і навіть батьківські вечірки та зустрічі у кав'ярні.

В **Австралії** Департамент освіти, працевлаштування і трудових відносин розробив Family-School Partnerships Framework. Цей документ – своєрідний путівник для учасників освітнього процесу.

Рамка містить бачення того, як покращити партнерство між австралійськими сім'ями та школами; описує принципи, якими мають керуватися сім'ї та школи в розвитку партнерських відносин тощо. На практиці це включає:

- ✓ сімейно-шкільні ініціативні групи для планування, організації, впровадження та оцінки партнерства;
- ✓ шкільні політики та процедури, що дають змогу чітко визначати та застосовувати принципи та практики ефективного партнерства;
- ✓ мережі підтримки шкільних спільнот, на основі яких відбувається обмін ідеями та найкращими практиками;
- ✓ періодичне звітування школи перед громадою.

В Іспанії тема партнерства у школі – частина державних політик з початку 1990-х. Особливу увагу тут приділяють навчальним програмам, спрямованим на підготовку до продуктивної взаємодії усіх сторін партнерства. Зокрема, на базі Університету Овідео (Oviedo University, Spain) регулярно проводять відповідні семінари. Action-Training Seminar – програми, адаптовані для директорів та педагогів як державних, так і приватних шкіл та навіть дитячих садочків.

Оглядаючи досвід педагогіки партнерства в Іспанії можна зауважити, що багато батьків не виявляють зацікавленості в ухваленні рішень щодо шкільних політик, але вони дійсно зацікавлені навчитися ефективніше спілкуватися зі своїми дітьми та сприяти їхньому розвитку.

Чехія. Школа має забезпечити фізичну безпеку учнів, учителів та інших шкільних працівників. Це правило стосується всіх без винятку шкіл. Чеська ідеальна школа – та, в якій зробили все необхідне для запобігання нещасним випадкам, та учні якої знають та дотримуються правил безпеки.

Також це школа, яка вживає заходів, щоб запобігти розвитку ризикованої поведінки серед учнів. У такої школи є чітко складений алгоритм дій у разі виникнення таких ситуацій і вона послуговується ними без затримки (кожна школа розробляє його самостійно). Також важливу роль тут грає комунікація із батьками, які можуть надати необхідну інформацію і разом простежити, чи певні дії мають потрібний ефект.

Зразкове освітнє середовище – це відкритий та дружній до дитини простір. Щоб його створити, потрібно комунікувати як з батьками, так і дітьми, просити про зворотний зв'язок й ідеї, як покращити школу. Школа – це не лише місце для уроків і роботи над собою. Насамперед, це простір, до якого хочеться йти і в якому приємно бути. Також це середовище, в якому учні почуваються вмотивованими, потрібними й вислуханими. Тут культивують здоровий спосіб життя і вчать співпраці.

Литва. У новій литовській Концепції хорошої школи йдеться про те, що шкільна освіта має змінюватися так само швидко, як змінюється світ. Школа не може залишатися позаду й має тримати руку на пульсі.

Згідно з новою Концепцією, шкільне середовище повинне бути динамічним, відкритим та функціональним. “Класи без кордонів”, створення свого фізичного простору самими учнями, наповнення віртуального простору (шкільний веб-сайт та його взаємодія з іншими ресурсами) – усе це є основою

зразкового для навчання середовища. Тут діти почуваються господарями, адже це їхні малюнки, проекти, аплікації прикрашають стіни. Адже це їхні нотатки, ескізи, моделі й плани висять зусібіч.

Щоб продемонструвати роботу іншим, вона не обов'язково має бути завершеною чи ідеальною. Литовські колеги наголошують, що не лише результат має значення, але й процес, осмислення, дискусія, спроби й помилки на шляху до пізнання нового. А такий сміливий швидко змінюваний простір тільки сприяє цьому.

У **Норвегії** звертають особливу увагу на адаптивність школи до потреб усіх, зокрема й дітей з особливими освітніми потребами. Якщо учень або хтось із батьків вважає, що простір є недостатньо інклюзивним, то може надіслати школі запит для виправлення ситуації. У такому випадку, відповідно до Громадського Адміністративного Акту, школа має відреагувати негайно.

Окрім того, школа має формувати в учнів навички здорового способу життя, а також усіляко сприяти розвитку відчуття соціальної приналежності. Йдеться про відчуття своєї потрібності суспільству й рівності з іншими. Важливим тут є скандинавський закон Янте, який передбачає, що ніхто не є ані кращим, ані гіршим за інших. Основи розуміння цього й відповідної поведінки у норвежців закладають ще у школі.

«Ніхто не є ані кращим, ані гіршим за інших» – важливий принцип для норвежців. Якщо хтось із педагогів дізнається чи запідозрить, що у класі є випадки дискримінації чи булінгу, жорстокості чи расизму, він чи вона відразу докладно вивчає проблему і звітує про це шкільному керівництву. У разі крайньої необхідності – негайно втручається напяму. Якщо сам учень чи хтось із батьків просить вжити заходів, школа має швидко відреагувати, відповідно до вже згаданого Громадського Адміністративного Акту.

Як і в Литві, норвезькі учні також залучені до створення здорової, комфортної школи. Щоправда, тут це більш формалізовано. У норвезькій школі має функціонувати так званий “робочий комітет із питань середовища”, до якого можуть входити два члени учнівського самоврядування (разом з директором, представниками засновника і батьками). Цих учнів призначають відповідальними за шкільне середовище, які будуть відстоювати інтереси школярів і брати участь у розробці систем для забезпечення здорової й безпечної школи. До речі, подібний комітет також функціонує у франкомовній громаді Бельгії.

Участь у комітеті не гарантує, що їхні думки буде враховано, проте майданчик, щоб доносити свою думку, їм забезпечено. За необхідності, учні можуть отримати додаткове навчання з питань безпеки і здоров'я дітей. Це, до речі, під час уроків. Отже, у Норвегії серйозно ставляться до шкільного середовища і підвищення обізнаності учнів, як зробити його максимально комфортним і безпечним.

Якщо керівництво школи чи хтось із вчителів не сприяє чи заважає реалізувати все вище зазначене, до них можна застосувати штраф, а то й ув'язнення тривалістю до 3-х місяців. Співучасть карається так само.

Що стосується усунення проблем у психосоціальному середовищі школи, то школі дається 5 років на розвиток потрібних програм та запобігання проявам дискримінації, расизму чи цькування. Якщо ж протягом 5 років змін у школі не сталося, до неї застосують положення Загального Кримінального Кодексу. Водночас, у всіх скандинавських країнах є зовнішня підтримка шкіл та можливість консультування.

Великобританія. Британський Офіс стандартів з питань освіти, послуг та навичок для дітей кожні 5 років розробляє нову стратегію своєї діяльності. Стратегію оприлюднюють, тож і батьки, і педагоги можуть бачити, в якому напрямі рухається Офіс і що він вважає головним.

У зразковій британській школі ефективно працює система захисту. Тобто керівництво школи створило культуру “пильності”, яка сприяє благополуччю учнів. У такій школі до дітей прислухаються, вони почуваються в безпеці. Керівництво зразкової школи, її колектив та учні працюють разом, щоб запобігати будь-яким проявам прямої чи непрямой дискримінації та упереджень. Педагоги мають одразу розпізнавати, що дитина щось переживає чи стала жертвою цькувань, насмішок чи сексуальної експлуатації. У такому випадку, перш ніж втручатися самотужки, вчитель має терміново відзвітувати керівництву.

Якщо ж такі випадки зафіксував інспектор під час свого візиту, то для нього Британський Офіс розробив покрокову інструкцію. У ній, зокрема, йдеться про те, що, якщо дитина звертається до інспектора з такою заявою, то він має: зупинити будь-які інші свої дії, щоб зосередитися на тому, що каже дитина; не підганяти її, не переривати чи вимагати більше інформації, ніж може дати дитина; не обіцяти тримати цю інформацію в таємниці; не залишати дитину наодинці, поки вона ділиться інформацією із керівництвом – подбати, щоб з нею був хтось із працівників.

Також британці говорять про неприпустимість “безладного” середовища. Тобто такого, в якому не всі залучені до спільних активностей. А от у злагодженому просторі учні співпрацюють, показують повагу та толерантність одне до одного, здатні себе контролювати. Вони поважають різноманітність та рівність. Крім того, вони почуваються в безпеці та розуміють, як цю безпеку зберігати. У такому просторі педагоги також стимулюють дискусії про екстремізм та радикалізацію. Це дає можливість усім висловитися, а педагогам – виявити ризики на ранній стадії.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ І РЕКОМЕНДОВАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. «Нова українська школа»: концептуальні засади реформування середньої школи. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/nova-ukrainska-shkola-compressed.pdf>
2. Європейська конвенція про здійснення прав дітей. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_135#Text
3. Закон України "Про запобігання та протидію домашньому насильству"
4. Закон України "Про охорону дитинства"
5. Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо протидії булінгу (цькуванню)»
6. Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо протидії булінгу (цькуванню)» від 18.12.2018 №2657- VIII (Кодекс України про адміністративні правопорушення; Закон України «Про освіту»)
7. Закон України «Про запобігання та протидію домашньому насильству»
8. Закон України «Про захист суспільної моралі»
9. Закон України «Про освіту»
10. Закон України «Про освіту» від 05.09. 2017 року № 2145-VIII (НУШ)
11. Закон України «Про охорону дитинства»
12. Закон України «Про повну загальну середню освіту» від 16.01.2020 року
13. Кабінету Міністрів України від 22 серпня 2018 р. «Про затвердження Порядку взаємодії суб'єктів, що здійснюють заходи у сфері запобігання та протидії домашньому насильству і насильству за ознакою статі»
14. Кодекс України про адміністративні правопорушення
15. Конвенція ООН про права дитини
16. Конвенція Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства
17. Конвенція Ради Європи про попередження насильства щодо жінок та домашнього насильства та боротьбу з цими явищами, Резолюція Ради Безпеки ООН 1325 «Жінки, мир, безпека»
18. Кримінальний кодекс України
19. Лист Міністерства освіти і науки України від 18 травня 2018 року № 1/11-548 "Методичні рекомендації щодо запобігання та протидії насильству"
20. Лист Міністерства освіти і науки України від 30 жовтня 2018 року № 1/9-656 "Про перелік діагностичних методик щодо виявлення та протидії домашньому насильству відносно дітей"
21. Лист МОН від 02.10.2018 №1047 “Про затвердження методичних рекомендацій щодо виявлення, реагування на випадки домашнього насильства і взаємодії педагогічних працівників із іншими органами та службами”
22. Лист МОН від 10.08.2022 № 1/9105-22 “Щодо організації виховного процесу в закладах освіти у 2022/2023 н. р.”
23. Лист МОН від 14.08.2020 № 1/9-436 “Про створення безпечного освітнього середовища в закладі освіти та попередження і протидії булінгу (цькуванню)”

24. Лист МОН від 16.07.2021 № 1/9-362 “Деякі питання організації виховного процесу у 2021/2022 н. р. щодо формування в дітей та учнівської молоді ціннісних життєвих навичок”
25. Лист МОН від 18.05.2018 № 1/11-5480 “Методичні рекомендації щодо запобігання та протидії насильству”
26. Лист МОН від 28.10.2014 № 1/9-557 “Методичні рекомендації щодо взаємодії педагогічних працівників у навчальних закладах та взаємодії з іншими органами і службами щодо захисту прав дітей”
27. Лист МОН від 29.01.2019 № 1/11-881 “Рекомендації для закладів освіти щодо застосування норм Закону України “Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо протидії булінгу (цькуванню)” від 18 грудня 2018 р. №2657-VIII”
28. Лист МОН України від 14. 08. 2020 року №1/9-436 “Про створення безпечного освітнього середовища в закладі освіти та попередження протидії булінгу (цькуванню)”
29. Наказ Міністерства освіти і науки України від 02 жовтня 2018 року № 1047 "Про затвердження Методичних рекомендацій щодо виявлення, реагування на випадки домашнього насильства і взаємодія педагогічних працівників із іншими органами та службами"
30. Наказ Міністерства охорони здоров'я України від 01 лютого 2019 року № 278 "Порядок проведення та документування результатів медичного обстеження постраждалих осіб від домашнього насильства, та надання їм медичної допомоги"
31. Наказ Міністерства у справах сім'ї, молоді та спорту України та Міністерства внутрішніх справ України від 07 вересня 2009 року № 3131/386 "Про затвердження Інструкції щодо порядку взаємодії структурних підрозділів, відповідальних за реалізацію державної політики щодо попередження насильства в сім'ї, служб у справах дітей, центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді та відповідних підрозділів органів внутрішніх справ з питань здійснення заходів з попередження насильства в сім'ї"
32. Наказ МОН від 20.03.2020 №420 “Про внесення змін до наказу Міністерства освіти і науки України від 26 лютого 2020 року № 293”
33. Наказ МОН від 22.05.2018 № 509 “Про затвердження Положення про психологічну службу у системі освіти України”
34. Наказ МОН від 26.02.2020 № 293 “Про затвердження плану заходів, спрямованих на запобігання та протидію булінгу (цькуванню) в закладах освіти”
35. Наказ МОН від 28.12.2019 № 1646 “Деякі питання реагування на випадки булінгу (цькування) та застосування заходів виховного впливу в закладах освіти”
36. Наказ МОН Деякі питання здійснення реагування на випадок булінгу (цькування) та застосування заходів виховного впливу в закладах освіти від 23.09.2019 р. №1225
37. Постанова Кабінету Міністрів України від 03 жовтня 2018 року № 800 "Деякі питання соціального захисту дітей, які перебувають у складних

життєвих обставинах, у тому числі таких, що можуть загрожувати їх життю та здоров'ю"

38. Постанова Кабінету Міністрів України від 22 серпня 2018 року № 658 "Про затвердження Порядку взаємодії суб'єктів, що здійснюють заходи у сфері запобігання та протидії домашньому насильству і насильству за ознакою статі"

39. Постанова Кабінету Міністрів України від 24 вересня 2008 року № 866 "Питання діяльності органів опіки та піклування, пов'язаної із захистом прав дитини"

40. сайт НУШ URL: <https://nus.org.ua/articles/zrazkove-osvitnye-seredovysshhe-yevropejskyj-dosvid/>

41. сайт НУШ Краще разом. Що таке педагогіка партнерства і навіщо вона в НУШ URL: <https://nus.org.ua/articles/pedagogika-partnerstva-shho-tse-take-ta-yak-zrozumity-chy-vona-ye-u-shkoli/>

42. сайт Педрада. URL: <https://oplatforma.com.ua/article/2614-bezpechne-osvtn-seredovishche-zakladu-osvti>

43. Сімейний кодекс України

44. Указ президента «Про Національну стратегію розбудови безпечного і здорового освітнього середовища у Новій українській школі від 25 05. 2020 р. за №195/2020

45. Указ Президента України від 21 вересня 2020 року №398/2020 «Про невідкладні заходи із запобігання та протидії домашньому насильству, насильству за ознакою статі, захисту прав осіб, які постраждали від такого насильства»

46. України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб»

47. Цивільний кодекс України

48. Цюман Т. П., Бойчук Н. І. Кодекс безпечного освітнього середовища: метод. посіб. / за заг. ред. Цюман Т. П. – К. : – 2018. – 56 с

49. Путівник школою. Посібник із відповідями на 30 важливих запитань про школу. URL: <https://nus.org.ua/articles/putivnyk-shkoloyu-30-vidpovidej-vid-batky-sos-na-najaktualnishi-zapytannya-shhodo-shkoly/>